

Arbeidsduurverkorting en het arbeidsaanbod van gehuwde vrouwen

DRS. J. J. SIEGERS*

Inleiding

In de discussies over de effecten van een algemene arbeidsduurverkorting wordt regelmatig beweerd dat een dergelijke maatregel zal leiden tot additioneel aanbod van betaalde arbeid door gehuwde vrouwen. Hierdoor zal de beoogde daling van de geregistreerde werkloosheid kleiner zijn dan de toeneming van het aantal arbeidsplaatsen in eerste instantie doet vermoeden. In het onderzoek waarvan in dit artikel verslag wordt gedaan, is getracht na te gaan hoeveel gehuwde vrouwen die geen betaalde arbeid verrichten naar verwachting betaald werk in loondienst zullen gaan zoeken wanneer een algemene arbeidsduurverkorting wordt doorgevoerd. De omvang van dit extra arbeidsaanbod is geschat met behulp van een econometrische analyse op basis van een tweetal databestanden van individuele waarnemingen, te weten het bestand van het *Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek 1979* van het Sociaal en Cultureel Planbureau en het bestand van het *Arbeidsmarktonderzoek* dat in 1982 in het kader van het Nationaal Programma Arbeidsmarktonderzoek werd gehouden door het CBS en het Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek IVA.

Het uitgevoerde onderzoek sluit aan bij een uit 1982 daterende studie van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) over enkele budgettaire, verdelings- en werkgelegenheidsaspecten van een algemene arbeidsduurverkorting met 10% met evenredige loonlevering voor alle personen die in loondienst werkzaam zijn met een werkweek van veertig uur of meer 1). De door het SCP uitgevoerde analyse betrof uitsluitend de eerste-orde-effecten, dat wil zeggen dat mogelijke gedragsreacties buiten beschouwing werden gelaten 2). In dit artikel staan dergelijke gedragsreacties daarentegen centraal.

Het aanvullingseffect en het aanmoedigingseffect

Met betrekking tot het extra arbeidsaanbod door gehuwde vrouwen dat door een algemene arbeidsduurverkorting wordt teweeggebracht, kan een tweetal deeleffecten worden onderscheiden: het aanvullingseffect en het aanmoedigingseffect 3). Het aanvullingseffect betreft het feit dat een algemene arbeidsduurverkorting met loonlevering leidt tot een daling van het arbeidsinkomen van de man. Hierdoor verkrijgt het (potentiële) arbeidsinkomen van de vrouw een zwaarder gewicht. Dit leidt er op zich zelf toe dat het arbeidsaanbod door de vrouw waarschijnlijk zal toenemen. Het aanmoedigingseffect vormt de keerzijde van hetgeen bekend staat als het ontmoedigingseffect („discouraged worker effect”). Naarmate sprake is van een hogere graad van werkloosheid, is de kans geringer dat een werkzoekende binnen een gegeven tijdsbestek een betaalde baan vindt. De betrokken werkzoekende kan hierdoor dermate ontmoedigd raken dat deze het zoeken naar betaald werk opgeeft en zich terugtrekt van c.q. niet toetreedt tot de arbeidsmarkt. Wanneer de werkloosheid daarentegen relatief laag is, bij voorbeeld na een daling als gevolg van de invoering van een algemene arbeidsduurverkorting, dan zullen potentiële arbeidskrachten worden aangemoedigd een betaalde baan te zoeken.

Het gehanteerde model

Ten behoeve van de econometrische analyse is aansluiting gezocht bij de economische theorie van het individuele arbeidsaanbod. Met name het door Leuthold geconstrueerde model bleek een handzaam uitgangspunt 4). Voor elk lid van een echtpaar wordt daarin een afzonderlijke nutsfunctie gehanteerd,

waarin het nut afhankelijk wordt gesteld van het gezinsinkomen en van niet-betaalde tijd van respectievelijk de man en de vrouw. Maximalisering van deze nutsfuncties onder de geldende inkomens- en tijdbudgetrestricties levert o.a. de arbeidsaanbodfunctie voor de vrouw 5).

Ten behoeve van de schatting van het aanvullingseffect kan direct bij deze arbeidsaanbodfunctie worden aangeknoopt. Omdat naar mag worden aangenomen het inkomenseffect op het arbeidsaanbod negatief is 6), leidt de daling van het overig gezinsinkomen 7) die optreedt als gevolg van een algemene arbeidsduurverkorting naar verwachting tot een stijging van het arbeidsaanbod. De schatting van genoemde arbeidsaanbodfunctie verschaft de voor de bepaling van deze stijging benodigde reactiecoëfficiënten.

Voor de bepaling van de grootte van het aanmoedigingseffect behoeft de gehanteerde arbeidsaanbodvergelijking een geringe uitbreiding: aan de loonvoet en het overig gezinsinkomen dient het werkloosheidspercentage in de voor de vrouw relevante regionale arbeidsmarkt als verklarende variabele te worden toegevoegd. Schatting van de aldus geamendeerde vergelijking levert dan de reactiecoëfficiënt die aangeeft hoe de arbeidsmarktparticipatie door de vrouw reageert op veranderingen in de arbeidsmarktsituatie. Ten slotte is aan de te schatten arbeidsaanbodvergelijkingen een aantal controlevariabelen toegevoegd die betrekking hebben op de aanwezigheid van kinderen en op de leeftijd van de vrouw 8).

Resultaten

Een algemene arbeidsduurverkorting met 10% zou volgens het Sociaal en Cultureel Planbureau gegeven een aantal veron-

* De schrijver is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Economisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Dit artikel vormt een samenvatting van het door hem in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid vervaardigde rapport *Arbeidsduurverkorting en het arbeidsaanbod door gehuwde vrouwen*, dat kan worden besteld door overmaking van f. 10 op girorekening 55 27 12 ten name van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid te Den Haag onder vermelding van de titel. De auteur is dank verschuldigd aan drs. H. J. M. de Bruijn-Schintz, ir. F. Melles, drs. E. J. Pommer en prof. dr. ir. J. M. M. Ritzen voor hun adviezen en commentaren, aan G. P. H. Linssen, A. van Mourik, P. S. A. Renaud en W. P. T. Walsteijn voor de door hen in verschillende fasen van het onderzoek geleverde reken-assistentie en aan het Sociaal en Cultureel Planbureau voor het ter beschikking stellen van de data van het *Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek 1979*.

1) H. de Groot, C. A. de Kam en E. Pommer, *Een algemene arbeidsduurverkorting met tien procent*, Rijswijk, 1982. Zie ook E. R. de Regt, *Arbeidsduurverkorting, werkgelegenheid en inkomensverdeling*, *ESB*, 28 juli 1982. Aangenomen is dat een algemene arbeidsduurverkorting gepaard gaat met een evenredige verlaging van de bruto lonen en de bovenminimale uitkeringen, terwijl de minimumuitkeringen worden verlaagd overeenkomend met de mutatie in het netto minimumloon na een verlaging van het bruto minimumloon met 10%; zie De Groot, De Kam en Pommer, op. cit., blz. 9.

2) Idem, blz. 20 en 47.

3) Zie over beide effecten J. J. Siegers, *Arbeidsmarktsituatie en arbeidsaanbod*, *Sociaal Maandblad Arbeid*, mei 1980.

4) J. Leuthold, An empirical study of formula income transfers and the work decision of the poor, *Journal of Human Resources*, 1968.

5) Zie P. S. A. Renaud en J. J. Siegers, *Income and substitution effects in family labour supply*, *De Economist*, te verschijnen.

6) Een stijging van het inkomen leidt tot een grotere vraag naar goederen, waaronder niet-betaalde tijd (mits niet-betaalde tijd een normaal goed is), dat wil zeggen tot een kleiner aanbod van arbeid.

7) D.w.z. het gezinsinkomen exclusief het arbeidsinkomen van de vrouw.

8) Zie hierover o.a. P. S. A. Renaud en J. J. Siegers, *Het arbeidsaanbod door gehuwden*, *ESB*, 8 juni 1983, blz. 508.

derstellingen in 1979 naar schatting 425.000 extra banen hebben opgeleverd (overeenkomend met ca. 368.000 mensjaren) 9). Volgens de thans uitgevoerde berekeningen resulteerde in dat geval in 1979 een extra arbeidsaanbod van de zijde van gehuwde vrouwen ter grootte van naar schatting ca. 96.000 personen (overeenkomend met ca. 55.000 mensjaren), waarvan krap 15% voor rekening komt van het aanvullingseffect en 85% voor rekening van het aanmoedigingseffect.

Door de analyse te herhalen voor geselecteerde deelsteekproeven uit het oorspronkelijke databestand afzonderlijk, kan voor de onderscheiden categorieën de relatieve grootte van de genoemde effecten worden vastgesteld. Het aanvullingseffect lijkt zich met name te concentreren bij de vrouwen:

- met een relatief lage opleiding;
- waarvan de echtgenoot een inkomen heeft dat groter is dan modaal;
- die ouder zijn dan 35 jaar;
- die wonen in het Westen;
- zonder jonge kinderen.

Wat betreft het aanmoedigingseffect valt op dat dit zich lijkt te concentreren bij de vrouwen:

- waarvan de echtgenoot een inkomen heeft dat kleiner is dan modaal;
- die relatief jong zijn;
- zonder jonge kinderen.

Gegeven het feit dat de uiteindelijke effecten voor het grootste deel bestaan uit de onderscheiden aanmoedigingseffecten, wekt het geen verwondering dat ook de uiteindelijke effecten zich lijken te concentreren bij de drie laatstgenoemde categorieën.

Wanneer het aantal extra banen bij een algemene arbeidsduurverkortung met 10% in 1979 niet 425.000 maar 100.000 (overeenkomend met ca. 87.000 mensjaren) bedraagt, dan resulteert een extra arbeidsaanbod door gehuwde vrouwen ter grootte van naar schatting ca. 32.000 personen (overeenkomend met ca. 19.000 mensjaren).

De berekeningen zijn herhaald voor 1982. Wanneer een algemene arbeidsduurverkortung met 10% in 1982 een extra aantal banen oplevert van 425.000, dan bedraagt volgens de uitgevoerde berekeningen het extra arbeidsaanbod van de zijde van gehuwde vrouwen naar schatting ca. 137.000 (overeenkomend met ca. 91.000 mensjaren). Dit aantal komt geheel voor rekening van het aanmoedigingseffect, aangezien het aanvullingseffect naar schatting nihil is. Wanneer het aantal extra banen niet 425.000 bedraagt, maar respectievelijk 250.000 (overeenkomend met ca. 216.000 mensjaren) en 100.000 dan resulteert een extra arbeidsaanbod door gehuwde vrouwen van naar schatting respectievelijk ca. 77.000 (overeenkomend met ca. 51.000 mensjaren) en 13.000 (overeenkomend met ca. 9.000 mensjaren). Deze cijfers geven aan dat de effecten niet-lineair verlopen: het extra arbeidsaanbod neemt versneld af naarmate het extra aantal banen kleiner wordt. Het feit dat de gepresenteerde resultaten voor 1979 in een andere richting lijken te wijzen, wordt veroorzaakt doordat de creatie van 425.000 banen in dat jaar zou hebben geleid tot een situatie van overvolledige werkgelegenheid, waardoor de daling van het werkloosheidspercentage en daarmee de stijging van het arbeidsaanbod wordt begrensd. Voor 1982 laten de uitkomsten zien dat een extra aantal banen van 425.000 (personen) naar verwachting leidt tot een netto daling van de geregistreerde werkloosheid van ca. 288.000 personen (d.w.z. 68% van 425.000), een extra aantal banen van 250.000 (personen) tot een netto daling van de geregistreerde werkloosheid van ca. 173.000 personen (d.w.z. 69% van 250.000) en een extra aantal banen van 100.000 (personen) tot een netto daling van de geregistreerde werkloosheid van 87.000 personen (d.w.z. 87% van 100.000).

De uitgevoerde analyses vormen een toepassing van de economische theorie van het individuele arbeidsaanbod. Het betreft hier een terrein dat in Nederland nog nauwelijks ontgonnen is. De hier gepresenteerde resultaten dienen dan ook met enige voorzichtigheid te worden gehanteerd 10). In dit verband zij

echter gewezen op het feit dat de op de twee verschillende databestanden betrekking hebbende analyses elkaar wat betreft de belangrijkste conclusies wederzijds ondersteunen. Bij de interpretatie van de verschillen in de exacte uitkomsten zij in de eerste plaats gewezen op het feit dat in beide gevallen het databestand werd verkregen via steekproeftrekking. In de tweede plaats hebben de beide analyses betrekking op tijdstippen waar tussen een groot verschil in arbeidsmarktsituatie bestond: in 1982 was de werkloosheid ten opzichte van 1979 meer dan verdubbeld.

Besluit

Wellicht de belangrijkste conclusie luidt dat het effect dat specifiek is voor een algemene arbeidsduurverkortung, te weten het effect dat optreedt als gevolg van de daling van het inkomen van de echtgenoot, naar schatting relatief gering tot nihil is 11). Het extra arbeidsaanbod door gehuwde vrouwen komt overwegend of zelfs geheel voor rekening van het aanmoedigingseffect, d.w.z. van het effect ten gevolge van de daling van de werkloosheid. Dit effect treedt op bij elke daling van de werkloosheid, onafhankelijk van de vraag of de oorzaak van deze daling het gevolg is van een algemene arbeidsduurverkortung dan wel van de aanwending van enig ander beleidsinstrument. Het weerspiegelt het feit dat onder gehuwde vrouwen een omvangrijke verborgen werkloosheid lijkt te bestaan.

Recent is herhaaldelijk gepleit voor een onderzoek naar de (cumulatieve) verdelingseffecten van de huidige bezuinigingsmaatregelen. Het Sociaal en Cultureel Planbureau is inmiddels met dergelijk onderzoek c.q. met de voorbereidingen daartoe gestart 12). Dit onderzoek betreft doorgaans het doorrekenen van de effecten van nieuwe maatregelen onder de veronderstelling dat personen en huishoudens zich na de invoering van deze maatregelen niet anders zullen gedragen dan daarvoor. Het behoort tot de taak van de economische wetenschap om aan te geven dat te verwachten valt dat de economische subjecten in het algemeen wel degelijk reageren op maatregelen zoals die in de fiscale sfeer of op het gebied van de sociale zekerheid. Met behulp van econometrische analysemethoden kan in beginsel de omvang van deze reacties en van de gevolgen daarvan op bij voorbeeld de inkomensverdeling worden geschat wanneer tevens de benodigde data worden verzameld en voor onderzoek beschikbaar worden gesteld. Hopelijk wordt dan in de toekomst voorkomen dat in een voorstel voor herziening van het stelsel van sociale zekerheid moet worden geconstateerd dat met betrekking tot de financiële effecten van een dergelijke herziening niet veel meer beschikbaar is dan globale indicaties 13).

J. J. Siegers

9) De Groot, De Kam en Pommer, op. cit., blz. 38.

10) In dit verband zij tevens opgemerkt dat bij ontstentenis van longitudinale data moest worden gewerkt op basis van dwarsdoorsnede-analyse. Dit betekent dat conclusies zijn getrokken omtrent gedragsveranderingen van personen in de tijd (intrapersonele veranderingen) op basis van verschillen in gedrag tussen personen (intrapersonele verschillen).

11) De bevinding dat het arbeidsaanbod door gehuwde vrouwen nauwelijks tot niet reageert op veranderingen in het overig gezinsinkomen verschilt van de in buitenlandse onderzoeken voor de Verenigde Staten gevonden resultaten; zie bij voorbeeld M. C. Keeley, *Labor supply and public policy*, New York, 1981. Ze wordt echter ondersteund door ander onderzoek op basis van Nederlandse data betreffende individuele waarnemingen; zie J. J. Siegers, *Labour force participation of married women under 35 years of age in the Netherlands*, in: H. G. Moors e.a. (red.), *Population and family in the low countries II*, Leiden, 1978 en J. J. Siegers, *De relatie tussen de arbeidsmarktparticipatie door gehuwde vrouwen en de aanwezigheid van jonge kinderen in het gezin: een analyse op basis van het NOVOM, Bevolking en Gezin*, 1980.

12) Zie voor verricht onderzoek bij voorbeeld C. A. de Kam en C. J. Wiebrens, *Personele inkomensverdeling en wijzigingen van het stelsel van sociale zekerheid, Beleid & Maatschappij*, januari/februari 1983 en A. J. van Noordwijk en C. A. de Kam, *Op weg, maar waarheen?*, *Weekblad voor Fiscaal Recht*, 10 februari 1983; zie voor voorgenomen onderzoek, Commissie Onderzoek Sociale Zekerheid, *Onderzoekprogramma 1983*, Den Haag, 1983, blz. 17-18.

13) *Herziening van het stelsel van sociale zekerheid*, Adviesaanvraag aan de Sociaal-Economische Raad en de Emancipatieraad, Tweede Kamer, zitting 1982-1983, kamerstuk 17 475, nr. 6, blz. 45-46.